

УДК 332.1
JEL: L97; L98; P18; P48; Q48
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-64-73>

МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ТЕПЛОЕНЕРГІЇ

©2022 КИЗИМ М. О., КОТЛЯРОВ Є. І., САЛАШЕНКО Т. І., РУДИКА О. В.

УДК 332.1
JEL: L97; L98; P18; P48; Q48

Кизим М. О., Котляров Є. І., Салашенко Т. І., Рудика О. В. Механізм функціонування та державного регулювання регіональних ринків теплоенергії

Метою статті є дослідження чинного механізму державного регулювання у сфері теплопостачання, виявлення напрямків його реформування та розробка пропозицій щодо формування регіональних ринків теплоенергії. Для досягнення цієї мети проаналізовано існуючий порядок регулювання господарчої діяльності у сфері теплопостачання, механізми функціонування ринків електроенергії та природного газу, сформульовано принципи функціонування регіональних ринків теплоенергії. У ході дослідження проаналізовано зміст поняття «ринку енергоносіїв» (на прикладі електро- і теплоенергії та природного газу), а також основні принципи функціонування загальнодержавних і регіональних ринків теплоенергії. Досліджено чинний механізм державного регулювання господарської діяльності у сфері теплопостачання та ринків природного газу й електроенергії. Обґрунтовано напрямок удосконалення регулювання господарської діяльності у сфері теплопостачання – подальша децентралізація управлінських функцій і концентрація повноважень на рівні місцевих громад; створення регіональних ринків теплоенергії, які повинні знаходитися в оперативному та стратегічному управлінні місцевого самоврядування. Запропоновано склад інструментів державного регулювання регіонального ринку теплоенергії. Результатом дослідження є розробка пропозицій щодо класифікації та складу таких груп інструментів державного регулювання: регуляторні (ліцензування, встановлення обов'язкових правил господарської діяльності, затвердження типових форм договорів тощо), тарифні (затвердження методології обґрунтування рівня тарифів), фінансові (надання пільгових умов господарювання) та моніторингові. Перспективами подальших досліджень за даною тематикою є: розробка моделі регіонального ринку теплоенергії та дорожньої карти його побудови; розробка методичного забезпечення, необхідного для функціонування регіонального ринку теплоенергії; обґрунтування напрямків удосконалення вітчизняного законодавства щодо регулювання господарської діяльності у сфері теплопостачання.

Ключові слова: теплопостачання, механізм державного регулювання, регіональний ринок теплоенергії.

Рис.: 1. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 21.

Кизим Микола Олександрович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, проректор Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: m.kyzym@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8948-2656>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1859367>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216130870>

Котляров Євген Іванович – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу промислової політики та енергетичної безпеки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: ekotlarov@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6366-6729>

Researcher ID: V-3947-2017

Салашенко Тетяна Ігорівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу промислової політики та енергетичної безпеки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: tisandch@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1822-5836>

Researcher ID: V-3701-2017

Рудика Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, молодший науковий співробітник відділу промислової політики та енергетичної безпеки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

UDC 332.1
JEL: L97; L98; P18; P48; Q48

Кизим М. О., Kotlyarov Ye. I., Salashenko T. I., Rudyka O. V. The Mechanism of Functioning of the State-Regulated Regional Heat Energy Markets

The article is aimed at studying the current mechanism of the State regulation in the field of heat supply, identifying directions for its reform and developing proposals as to the formation of regional heat energy markets. To achieve this aim, the existing procedure for regulating economic activity in the field of heat supply, the mechanisms of functioning of electricity and natural gas markets are analyzed, the principles of functioning of regional heat energy markets are formulated. The study analyzes the content of the concept of «energy carriers market» (on the example of electric and heat energy and natural gas), as well as the basic principles of the functioning of national and regional markets of heat energy carriers. The current mechanism of the State regulation of economic activity in the field of heat supply and natural gas and electricity markets is examined. The direction of improving the regulation of economic activity in the field of heat supply is substantiated – further decentralization of managerial functions and concentration of powers at the level of local communities; creation of regional heat energy markets, which should be in the operational and strategic management of local self-government. The composition of instruments of the State regulation of the regional heat energy market is proposed. The result of the study is the development of proposals for the classification and composition of such groups of the State regulation instruments: regulatory (licensing, establishment of mandatory rules of economic activity, approval of standard forms of contracts, etc.), tariff (approval of the methodology for substantiating the level of tariffs), financial (provision of preferential economic conditions), and monitoring. Prospects for further research on this topic are: development of a model of the regional heat energy market along with a road-map for its construction;

development of methodological provision necessary for the functioning of the regional heat energy market; substantiation of directions for improving domestic legislation on the regulation of economic activity in the field of heat supply.

Keywords: heat supply, mechanism of the State regulation, regional heat energy market.

Fig.: 1. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 21.

Kyzym Mykola O. – D. Sc. (Economics), Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Pro-rector of the O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: m.kyzym@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8948-2656>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1859367>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57216130870>

Kotliarov Yevhen I. – PhD (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Industrial Policy and Energy Security, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: ekotlarov@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6366-6729>

Researcher ID: V-3947-2017

Salashenko Tetiana I. – PhD (Economics), Senior Research Fellow of the Department of Industrial Policy and Energy Security, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: tisandch@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1822-5836>

Researcher ID: V-3701-2017

Rudyka Olga V. – PhD (Economics), Junior Researcher of the Department of Industrial Policy and Energy Security, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

Успадщину від Радянського Союзу Україна отримала технічно потужні системи централізованого тепlopостачання (далі – СЦТ) у багатьох населених пунктах країни. За даними Міністерства регіонального розвитку України, СЦТ забезпечує теплом близько 60% загальної площі житлового фонду України. До СЦТ підключено близько 81 800 житлових будинків (близько 45% багатоквартирних будинків) і близько 31 600 соціальних закладів [1].

За деякими оцінками, в Україні станом на серпень 2020 р. діяло понад 1 600 підприємств комунальної теплоенергетики, на яких працювало понад 65 000 робітників [2].

Але майже всі великі та технічно потужні СЦТ є фізично і морально зношеними. Так, у «Концепції реалізації державної політики у сфері тепlopостачання», що буда затверджена Кабінетом Міністрів України у 2017 р., констатувалося, що «велика кількість об'єктів теплової генерації відпрацювали свій нормативний ресурс, значна частина обладнання характеризується низьким коефіцієнтом корисної дії, що обумовлює значні витрати паливно-енергетичних ресурсів. Крім того, застаріле обладнання не відповідає потребам сьогодення у зменшенні негативного впливу на навколишнє природне середовище. <...> Мережі тепlopостачання здебільшого характеризуються значним ступенем зношення, не обладнані сучасними видами теплогідроізоляції, а близько 38 відсотків загальної протяжності теплових мереж перебувають в аварійному стані, що спричиняє значні втрати теплової енергії» [3].

Ситуація й дотепер не змінилася на краще. Так, за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг (далі – НКРЕКП), на 26 найкрупніших тепло-

постачальницьких підприємствах (станом на початок 2021 р.) підлягають модернізації/реконструкції 41,0% котлів з терміном експлуатації понад 30 років та 78,5% теплових мереж з терміном експлуатації понад 25 років [4].

Проблеми цієї сфери комунального господарства вивчаються переважно на рівні консалтингових фірм і організацій, наприклад [1; 2], органами центральної виконавчої влади [3; 4], але наукових досліджень бракує. Зокрема, недостатньо уваги приділяється проблемам вдосконалення державного регулювання сфери тепlopостачання та реформуванню галузі в напрямку створення та розбудови регіональних ринків теплоенергії та формування ринкових відносин.

Метою статті є дослідження діючого механізму державного регулювання у сфері тепlopостачання, виявлення напрямків його реформування та розробка пропозицій щодо формування регіональних ринків теплоенергії. Для досягнення цієї мети проаналізовано чинний порядок регулювання господарчої діяльності у сфері тепlopостачання, механізми функціонування ринків електроенергії та природного газу, сформульовано принципи функціонування регіональних ринків теплоенергії.

У ході дослідження проаналізовано поточний стан регулювання господарської діяльності у сфері тепlopостачання, виконано порівняння умов ведення господарської діяльності у сфері теплоенергії та на українських ринках таких енергоносіїв, як природний газ і електроенергія. На підставі аналізу законодавчо визначених засад функціонування ринків електроенергії та природного газу [5; 6] розроблено пропозиції щодо формування та функціонування ринку теплоенергії з урахуванням вимог Зако-

ну «Про теплопостачання» [7] та інших нормативно-правових актів.

На даний час абсолютна більшість теплопостачальницьких підприємств знаходяться в комунальній власності. Типовим є також поєднання в рамках одного комунального підприємства (далі – КП) діяльності з виробництва, транспортування та постачання теплоенергії в межах окремого населеного пункту. В рамках цього населеного пункту КП є монополієм утворенням, яке за своєю природою не зацікавлене в підвищенні ефективності виробництва та в задоволенні потреб споживачів, а пріоритетним для нього є виконання вимог органів влади, які контролюють монополію та/або господарську діяльність у певній сфері.

В умовах, що склалися на даний час, знаходження теплопостачальницького підприємства в комунальній власності є необхідним для запобігання банкрутству теплопостачальницьких КП і руйнування СЦТ. Комунальна теплоенергетика останніми роками «тримається на плаву» виключно за рахунок безповоротної фінансової допомоги, що надається власниками (територіальними громадами). Так, протягом 2016–2020 рр. фінансова допомога, що надавалася теплопостачальницьким підприємствам з міського бюджету, складала: у м. Дніпро – 137–353 млн грн, м. Київ – 32–347 млн грн, м. Харків – 3–254 млн грн [8].

Але з точки зору стратегії подальшого розвитку СЦТ при такому підході «консервується» ситуація, що склалася: у КП відсутні економічні інтереси щодо підвищення ефективності теплопостачання, контролюючі органи застосовують тільки різноманітні санкції, не надаючи ніяких стимулів, а місцева громада стає «заручником» ситуації, що склалася.

Такий підхід є протилежним тому, що застосовується в розвинених європейських країнах. Досвід країн ЄС [1; 2; 9–13] показує, що більш ефективною моделлю управління СЦТ окремого населеного пункту є концентрація повноважень на рівні муніципалітету, формування регіонального ринку теплоенергії й орієнтація на приватний капітал.

При європейській моделі управління теплопостачанням з'являються можливості впровадження економічних методів управління регіональним ринком теплоенергії. Основними рисами європейського ринкового механізму управління теплопостачанням є відмова від монополізму у виробництві теплоенергії, надання певної самостійності окремим виробникам теплоенергії, надання права споживачу вільно обирати постачальника (виробника) теплоенергії. Держава при такій ринковій моделі управління теплопостачанням концентрує увагу на моніторингу та контролі питань безпеки (екологічної, техногенної, у сфері охорони праці тощо).

Характерними ознаками механізму управління ринкового типу є:

- ★ конкурентні відносини між самостійними виробниками теплоенергії при збереженні централізованої мережі транспортування теплоенергії;
- ★ відповідальність теплогенеруючих підприємств не перед державними органами управління, а виключно перед споживачами та місцевою громадою.

Конкурентні відносини між виробниками теплоенергії становляться дієвим стимулом для зниження витрат і підвищення ефективності діяльності. Як наслідок витратне, адміністративне ціноутворення замінюється на ринкове. Крім того, з'являються ринкові стимули для активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, створюються передумови для залучення у сферу теплопостачання приватних інвесторів.

Отже, формування ринкових відносин у сфері теплоенергетики, а саме – побудова регіональних ринків теплоенергії, є актуальним завданням. Ключовим у цьому сенсі є саме регіональний характер ринку (тобто обмеженість його існування певною територією). Але основні характеристики регіонального ринку такого енергоносія, як теплоенергія, на нашу думку, повинні мати спільні ознаки з характеристиками загальнодержавних ринків природного газу та теплоенергії, які визначено Законами України «Про ринок природного газу» [5] та «Про ринок електричної енергії» [6].

Побудова регіональних ринків теплоенергії, на нашу думку, зводиться до такого.

Згідно із Законом України «Про теплопостачання» [7] діяльність у сфері теплопостачання підлягає державному регулюванню, а сам Закон спрямований на створення й удосконалення ринку теплової енергії.

Але визначення самого поняття «ринок» для теплоенергії та інших енергоносіїв суттєво відрізняється (табл. 1).

Таким чином, визнання на законодавчому рівні енергоносія товаром (без чого не має сенсу розглядати ринок) є характерним для всіх цих випадків. Якщо для природного газу й електроенергії законодавець під ринком розуміє систему (сукупність) відносин (правовідносин), то ринок теплоенергії розглядається значно вужче – тільки як сфера обороту теплоенергії. Але регламентація саме сукупності відносин між учасниками ринку є важливою для ринку, що функціонує ефективно. Визнання цього потребує внесення відповідних змін до Закону [7].

Для природного газу й електроенергії в законодавстві [5; 6] сформульовані основні принципи функціонування відповідних ринків (табл. 2).

Усі ці принципи повинні використовуватись і при побудові регіональних ринків теплоенергії. Деякі з них передбачені в чинному Законі «Про теплопостачання» [7], де врегульовано питання безпечності, енергоефективності й екологічності, цінової

Визначення терміна «ринок» окремого енергоносія

Енергоносії	Визначення ринку
Теплова енергія	Сфера обороту теплової енергії як товару, на який є попит і пропозиція
Електрична енергія	Система відносин, що виникають між учасниками ринку під час здійснення купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачання електричної енергії споживачам
Природний газ	Сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG

Джерело: складено на підставі [5–7].

Основні принципи функціонування загальнодержавних ринків природного газу й електроенергії

Принцип	Характеристика
Безпечність	Забезпечення енергобезпеки України; забезпечення безпеки постачання енергоносіїв; забезпечення прав та інтересів споживачів
Сталість *)	Збереження цілісності, забезпечення ефективного та надійного функціонування Об'єднаної енергетичної системи, єдиного диспетчерського управління нею; забезпечення балансу між попитом і пропозицією електроенергії
Енергоефективність і екологічність	Енергоефективність і захист навколишнього природного середовища; сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики*
Конкурентність	Добросовісність конкуренції; рівність прав на продаж і купівлю енергоносія; вільний вибір постачальника споживачем; недискримінаційний і прозорий доступ до систем передачі та розподілу
Незалежність державного регулювання	Невтручання держави у функціонування ринку, крім випадків, коли це необхідно для забезпечення загальносуспільних інтересів за умови, що таке втручання здійснюється в мінімально достатній спосіб
Цінова недискримінаційність*	Недискримінаційне ціно- та тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати
Відповідальність	Відповідальність суб'єктів ринку за порушення правил діяльності на ринку та умов договорів

Примітка: * – передбачено тільки для загальнодержавного ринку електроенергії.

Джерело: складено на підставі [5; 6].

недискримінаційності, відповідальності. Специфіка теплопостачання потребує, на нашу думку, поширення принципу енергоефективності на використання когенераційних технологій сумісного виробництва тепло- та електроенергії.

Наступною складовою ринку будь-яких енергоносіїв є механізм державного регулювання. Існування таких механізмів передбачено [5–7] як на сформованих ринках природного газу та електроенергії, так і у сфері обігу теплоенергії. Ці механізми мають як спільні риси, так і суттєві відмінності.

Суттєвим у цьому сенсі є вимоги антимонопольного законодавства. Так, статтею 7 Закону України «Про природні монополії» [14] передбачено, що «діяльність суб'єктів природних монополій ..., а також

діяльність суб'єктів господарювання на суміжних ринках підлягає ліцензуванню відповідно до закону». Згідно зі статтею 8 Закону [14] предметом державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій є ціни (тарифи) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій, доступ споживачів до товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій, інші умови здійснення підприємницької діяльності у випадках, передбачених законодавством.

Законом [14] практично всі види діяльності на ринках природного газу, електро- та теплоенергії віднесені до суб'єктів природних монополій або до діяльності на суміжних ринках і є такими, що підлягають ліцензуванню та для яких обов'язкове державне регулювання тарифів.

Діяльність на ринках електроенергії та природного газу повністю регулюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), яка діє відповідно до спеціального Закону [15].

Функції державного регулювання обігу теплоенергії розподілені між декількома органами виконавчої влади: Кабінет Міністрів України, НКРЕКП, Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації [15]. Певні повноваження мають також органи місцевого самоврядування.

Після внесення в липні 2021 р. змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності у сфері тепlopостачання (далі – Ліцензійні умови) [16] повноваження з ліцензування діяльності у сфері тепlopостачання передані на регіональний рівень, а саме – обласним державним адміністраціям. До повноважень НКРЕКП після внесення змін до Ліцензійних умов [16] віднесено ліцензування виробництва теплоенергії на ТЕЦ, ТЕС, АЕС і когенераційних установках.

Повноваження з тарифоутворення на теплоенергію в законодавстві розподілені таким чином:

- ✦ НКРЕКП – затверджує тарифи тим підприємствам, які є його ліцензіатами;
- ✦ органи місцевого самоврядування – затверджують тарифи для всіх інших тепlopостачальницьких підприємств.

У компетенції державних органів управління залишається тільки затвердження методичних матеріалів щодо обґрунтування рівня тарифу: для ліцензіатів НКРЕКП методики затверджуються самою комісією, для інших – Кабінетом Міністрів України.

Враховуючи, що основна частина теплоенергії виробляється на котельних установках, можна зробити висновок, що необхідні повноваження з ліцензування та тарифоутворення передані на регіональний ринок, що є необхідною передумовою для його розбудови.

Але державне регулювання не обмежується ліцензуванням і регулюванням тарифів. Усю сукупність таких інструментів можна згрупувати таким чином (рис. 1).

Регуляторні інструменти, перелік яких наведено в табл. 3, встановлюють ряд обов'язкових правил для всіх учасників ринку (крім споживачів): ліцензу-

вання та контроль додержання ліцензійних умов, вимоги до якості послуг, що надаються, тощо.

Враховуючи велику суспільну значущість відповідних ринків, на законодавчому рівні передбачено необхідність розробки й узгодження з регуляторними органами планів розвитку відповідних систем: для загальнодержавних ринків електроенергії та природного газу – національним регулятором, для систем тепlopостачання – місцевими органами влади.

Для забезпечення надійності та сталості систем постачання уповноваженими органами виконавчої влади затверджуються загальнообов'язкові нормативно-правові та нормативно-технічні акти.

При побудові регіонального ринку теплоенергії буде необхідною демонополізація сфери виробництва (а можливо, і сфера постачання) з утворенням незалежних теплогенеруючих підприємств. За таких умов стане необхідним контроль вимог щодо відокремлення та незалежності операторів, подібний тому, який сьогодні існує на ринках природного газу й електроенергії.

Наступна група інструментів – тарифні. Крім затвердження методології формування тарифів і повноважень з установлення (зміни) рівня тарифу, на ринках природного газу й електроенергії застосовуються такі інструменти (табл. 4).

На загальнодержавних ринках електроенергії та природного газу застосовується такий інструмент, як регламентація плати за приєднання до мереж. Для теплоенергії такий інструмент на даний час відсутній, але в Законі «Про тепlopостачання» [3] є норма (стаття 19), згідно з якою теплотранспортуюча організація не має права відмовити споживачу теплової енергії в забезпеченні його тепловою енергією за наявності технічних можливостей на приєднання споживача до теплової мережі.

У подальшому, при формуванні та запуску регіональних ринків теплоенергії, коли сформується конкурентні відносини між окремими незалежними виробниками, стане актуальним:

- ✦ внесення змін до законодавства про природні монополії [14] щодо державного регулювання тарифів на суміжних ринках;
- ✦ зміна методології формування тарифів.

Більш детальне вивчення напрямків вирішення цих проблем виходить за рамки цієї статті та має стати предметом подальших досліджень.

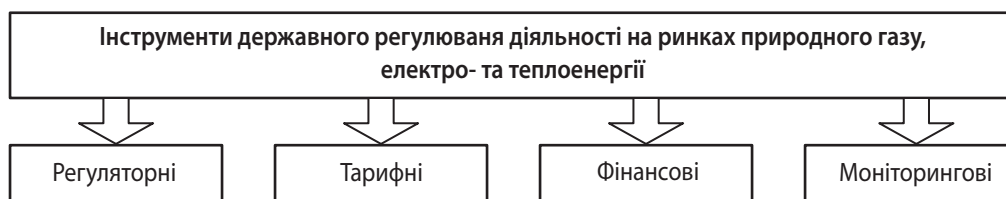

Рис. 1. Основні групи інструментів державного регулювання на ринках енергоносіїв

Джерело: побудовано на підставі норм законів [5–7].

Таблиця 3

Група регуляторних інструментів державного регулювання діяльності на ринках відповідних енергоносіїв

Ринок газу	Ринок електроенергії	Теплопостачання
Сертифікація окремих видів діяльності		Відсутня
<i>Здійснення контролю за додержанням ліцензійних умов</i>		
Затвердження планів розвитку	Затвердження планів розвитку, звіту з оцінки достатності генеруючих потужностей	Затвердження схем теплопостачання населених пунктів і регіональних програм розвитку
<i>Затвердження загальнообов'язкових правил, порядків</i>		
Затвердження типового договору на технічне обслуговування систем газопостачання	Затвердження типових і зразкових договорів	
Контроль вимог щодо відокремлення і незалежності операторів		Відсутній
Установлення мінімальних вимог і вимог до якості обслуговування споживачів та постачання	Установлення показників якості послуг електропостачання	Відсутні
Відсутні	Визначення необхідності та вимог щодо проведення обов'язкового аудиту роботи ринків, а також розрахунків на цих ринках	Відсутні
Відсутні	Затвердження та контроль виконання інвестиційних програм оператора системи передачі й операторів систем розподілу	Затвердження та контроль виконання інвестиційних програм суб'єктів господарювання у сфері теплопостачання

Джерело: складено з урахуванням вимог законів [5–7].

Таблиця 4

Група тарифних інструментів державного регулювання діяльності на ринках відповідних енергоносіїв

Ринок газу	Ринок електроенергії
Затвердження методології розрахунку граничних рівнів вартості виконання робіт з технічного обслуговування внутрішньобудинкових систем газопостачання	Відсутні
Установлення граничних рівнів вартості виконання видів робіт з технічного обслуговування внутрішньобудинкових систем газопостачання	Відсутні
Установлення плати за приєднання	Затвердження ставок плати за приєднання потужності та ставок плати за лінійну частину приєднання
Відсутні	Установлення економічних коефіцієнтів нормативних технологічних витрат електроенергії в електромережах

Джерело: складено з урахуванням вимог законів [5; 6].

За наявного стану розвитку ринків енергоносіїв важливим є не тільки абсолютний рівень тарифу, а й рівень сплати послуг споживачами та порядок використання отриманих коштів для фінансування поточної діяльності. Для цього законодавством передбачені спеціальні фінансові інструменти державного регулювання, перелік яких наведено в *табл. 5*.

Основна ціль застосування таких інструментів (крім розрахунків із залученням клірингової установи) полягає в першочерговому забезпеченні фінансовими ресурсами суб'єктів газового

ринку та в забезпеченні сталості функціонування короткострокового ринку електроенергії.

У сфері теплоенергетики примусовий перерозподіл коштів, що надходили від споживачів, на користь підприємств газової сфери існував до травня 2021 р. [17].

У тому вигляді, в якому ці інструменти застосовуються, вони є квазіринковими. У подальшому, для забезпечення відновлення та розвитку ринків енергоносіїв будуть потрібні інші інструменти: податкові пільги, пільгові кредити, фінансові гарантії, стимулювання укладення та виконання енергосервісних договорів тощо.

Група фінансових інструментів державного регулювання діяльності на ринках відповідних енергоносіїв

Ринок газу	Ринок електроенергії	Теплопостачання
Визначення умов здійснення розрахунків на ринку природного газу із залученням клірингової установи	Відсутні	Відсутні
Затвердження нормативів розподілу коштів з поточних рахунків зі спеціальним режимом використання операторів газорозподільної системи	Затвердження алгоритму розподілу коштів з поточних рахунків зі спеціальним режимом використання	Відсутні
Відсутні	Затвердження переліку поточних рахунків зі спеціальним режимом використання	Відсутні
Визначення порядку надання фінансового забезпечення оплати послуг транспортування та зберігання (закачування, відбору) природного газу	Відсутні	Відсутні
Відсутні	Установлення граничних нижніх меж обсягів обов'язкового продажу та купівлі електроенергії на ринку «на добу наперед»	Відсутні

Джерело: складено з урахуванням вимог законів [5–7].

Остання група інструментів – моніторингова. За допомогою цих інструментів органи виконавчої влади постійно відстежують ситуацію, що складається на загальнодержавних ринках електроенергії та природного газу.

Законодавчим підґрунтям для здійснення моніторингу є стаття 20 Закону [15] – «Моніторинг ринків у сферах енергетики та комунальних послуг». Згідно з вимогами цього Закону моніторингові функції зосереджені в НКРЕКП і здійснюються в порядку, що встановлений урядом інструктивних актів цієї комісії [18–21].

При цьому під моніторингом розуміється «процес збору, обробки та аналізу даних/інформації з метою оцінки тенденції, стану функціонування ринків у сферах енергетики та комунальних послуг та змін, які відбуваються на них» [18]. Таке визначення моніторингу справедливо для ринків, що сформувалися, тобто для ринку електроенергії та природного газу.

Так, на ринку природного газу централізований моніторинг здійснюється за такими напрямками:

- ✦ оцінка функціонування оптового та роздрібного ринку;
- ✦ оцінка функціонування газосховищ;
- ✦ аналіз транскордонних питань;
- ✦ оцінка безпеки постачання;
- ✦ оцінка відповідності окремих видів діяльності вимогам законодавства.

Для кожного напрямку «Інструкція з моніторингу нафтогазових ринків...» [19] визначає цільові індикатори та порядок збору й оцінки інформації.

На ринку електроенергії Інструкція щодо здійснення НКРЕКП моніторингу функціонування ринку електричної енергії [20] визначає питання організації та проведення моніторингу поточного стану та тенденцій функціонування і розвитку ринку електричної енергії, зокрема:

- 1) перелік об'єктів та предметів оперативного моніторингу;
- 2) перелік індикаторів/показників для оцінки функціонування об'єкта та/або предмета оперативного моніторингу;
- 3) періоди оперативного моніторингу;
- 4) перелік джерел даних (інформації), що використовуються для оперативного моніторингу;
- 5) оформлення та оприлюднення результатів оперативного моніторингу;
- 6) перелік конфіденційної інформації.

Стосовно обігу теплоенергії можна зробити висновки, що моніторинг як такий на даний час не здійснюється. З одного боку, Інструкція зі здійснення моніторингу у сфері теплопостачання [21] на даний час є чинною. Дія цієї інструкції поширюється на всіх ліцензіатів НКРЕКП (крім ТЕЦ, ТЕС, АЕС, когенераційних установок та установок з використанням альтернативних джерел енергії). Але теплопостачальницькі підприємства, які відповідають цьому критерію, не є ліцензіатами НКРЕКП. Тобто, відсутні суб'єкти господарювання, на яких розповсюджуються вимоги цієї інструкції.

Крім того, мета цієї Інструкції [21, п. 1.3] – «інформування громадськості, у межах компетенції НКРЕКП, про стан функціонування сфери теплопостачання» не дозволяє її використовувати як інструмент державного регулювання.

Отже, при побудові регіональних ринків теплоенергії необхідною стає і побудова системи моніторингу цих ринків. Така система може бути описана, зокрема, за елементами, перелік яких міститься в Порядку здійснення НКРЕКП моніторингу ринків у сферах енергетики та комунальних послуг [18]:

- 1) перелік об'єктів та предметів моніторингу;
- 2) перелік індикаторів/показників оцінки функціонування об'єктів та/або предметів моніторингу;
- 3) цільові (встановлені) значення або допустимий діапазон індикаторів/показників оцінки (з посиланням на норми чинного законодавства) та методологічні підходи до їх визначення (де застосовується);
- 4) період моніторингу певного об'єкта та предмета моніторингу;
- 5) перелік джерел даних (інформації), що використовуються для моніторингу об'єкта та предмета моніторингу, а також періоди (частота) їх збору/оновлення;
- 6) перелік інформації з обмеженим доступом;
- 7) методи реєстрації інформації, отриманої з відкритих джерел;
- 8) перелік результатів моніторингу, що підлягають оприлюдненню.

Удосконалення механізму державного регулювання, переорієнтація його на ринкові (економічні) методи управління дозволить вирішити цілий ряд проблем, які сьогодні негативно впливають на стан СЦТ: збитковість теплопостачальницьких КП; надмірні втрати теплоенергії при транспортуванні та постачанні; незадовільна якість і сталість теплопостачання. Формування регіонального ринку з конкуренцією між окремими виробниками теплоенергії дозволить підвищити операційну ефективність, активізувати інвестиційну діяльність і створить умови для залучення приватного капіталу.

Але для побудови регіонального ринку теплоенергії необхідно здійснити ряд додаткових розробок, які визначають напрямки подальших досліджень.

По-перше. Розробка моделі регіонального ринку теплоенергії та дорожньої карти його побудови.

Модель регіонального ринку повинна бути узгоджена з планами розвитку СЦТ населеного пункту.

Побудована модель повинна надати відповідь на питання щодо кількості суб'єктів регіонального ринку, органів регулювання цього ринку, порядку їх взаємодії, інструментів регулювання, гарантування прав споживачів на користування послугами з теплопостачання тощо.

Дорожня карта повинна містити окремі етапи створення регіонального ринку та відповідної ринкової інфраструктури. При побудові дорожньої карти передбачаються заходи з реструктуризації існуючого монопольного КР і створення конкуруючих суб'єктів господарювання, створення органу регулювання регіонального ринку та визначення регламенту його роботи, інші заходи, зміст яких буде визначено при подальших дослідженнях.

По-друге. Розробка необхідного методичного забезпечення.

Ринкове середовище потребує нових підходів до тарифоутворення, регулювання інвестиційної діяльності, контролю за окремими суб'єктами ринку.

Необхідною є розробка порядку формування «портфеля замовлень» на послуги з теплопостачання – процедури відбору виробників та обсягів поставок кожним з них. Необхідна розробка процедури моніторингу та контролю.

По-третє. Внесення змін до законодавства.

При створенні конкурентних відносин між виробниками теплоенергії з'явиться необхідність внесення змін до Закону України «Про природні монополії» [14] щодо державного регулювання діяльності на суміжних ринках. Крім того, необхідним є внесення змін до Закону «Про теплопостачання» [7]. Імовірно, буде необхідним внесення змін до інших законодавчих актів, що регулюють процеси надання житлово-комунальних послуг. Обґрунтування цих змін буде можливим після розробки моделі ринку та відповідної дорожньої карти з її побудови. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Посібник для України. Трансформація системи теплопостачання Частина А: Цілі та загальні умови. URL: https://www.dena.de/fileadmin/dena/Publikationen/PDFs/2021/Handbuch_Kommunale_Waermewende_in_der_Ukraine_Teil_A.pdf
2. Біла книга щодо трансформації централізованого теплопостачання в Україні: оцінка та рекомендації / Проект енергетичної безпеки (ESP). Серпень 2020. URL: https://energysecurityua.org/wp-content/uploads/2021/04/050G-DH_White-Paper_for_DEC-2021-02-02-UKR.pdf
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції реалізації державної політики у сфері теплопостачання» від 18.08.2017 р. № 569-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2017p#n8>
4. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання з регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг за 2020 р. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895>
5. Закон України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>
6. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
7. Закон України «Про теплопостачання» від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text>
8. Кизим М. О., Котляров Є. І. Напрямок активізації інвестиційної діяльності теплопостачальних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2021. № 7. С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-7-76-83>
9. Зарубіжний досвід розвитку систем централізованого та автономного тепло- та електропостачання. Київ, 2016. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/5.-TSentralizovane-ta-avtonomne-teplozabezpechennya.pdf>

10. Кизим М. О., Котляров Є. І., Хаустова В. Є. Аналіз організації централізованого теплозабезпечення великих населених пунктів в Україні та країнах світу. *Бізнес Інформ*. 2021. № 9. С. 96–107. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-9-96-107>
11. Теплозабезпечення великих міст України: поточний стан і напрями модернізації : кол. моногр. / за ред. М. О. Кизима, Є. І. Котлярова. Харків : ФОРМ Літбуркіна Л. М., 2021. 340 с.
12. Гелетуха Г. Г., Железна Т. А., Баштовий А. І. Аналіз тарифоутворення у секторі централізованого теплопостачання країн Європейського Союзу. Аналітична записка БАУ № 14. Київ, 2016. URL: <https://uabio.org/wp-content/uploads/2016/02/position-paper-uabio-14-ua.pdf>
13. Лукошевичус В., Верринг Л. Регуляторные аспекты центрального отопления : учебник INOGATE. 2011. URL: http://www.inogate.org/documents/DH%20regulation_textbook_FINAL_RUS.pdf
14. Закон України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
15. Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 р. № 1540-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text>
16. Постанова НКРЕКП «Про затвердження Змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності у сфері теплопостачання» від 07.07.2021 р. № 1085. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1085874-21#Text>
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 26.05. 2021 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2021-%D0%BF#Text>
18. Постанова НКРЕКП «Про затвердження Порядку здійснення Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, моніторингу ринків у сферах енергетики та комунальних послуг» від 14.09.2017 р. № 1120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1120874-17#Text>
19. Інструкція з моніторингу нафтогазових ринків у Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : затверджено постановою НКРЕКП від 22.04.2019 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615874-19#Text>
20. Інструкція щодо здійснення Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, моніторингу функціонування ринку електричної енергії : затверджено постановою НКРЕКП від 23.12.2020 р. № 2647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2647874-20#Text>
21. Інструкція зі здійснення моніторингу у сфері теплопостачання : затверджено постановою НКРЕКП від 23.12.2020 р. № 2524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2524874-20#Text>

REFERENCES

- “Bila knyha shchodo transformatsii tsentralizovanoho teplopостачання v Ukraini: otsinka ta rekomendatsii” [White Paper on the Transformation of District Heating in Ukraine: Assessment and Recommendations]. *Proekt enerhetychnoi bezpeky (ESP)*. August 2020. https://energysecurityua.org/wp-content/uploads/2021/04/050G-DH_White-Paper_for_DEC-2021-02-02-UKR.pdf
- Heletukha, H. H., Zheliezna, T. A., and Bashtovyi, A. I. “Analiz taryfotvorennya u sektori tsentralizovanoho teplopостачання krain Yevropeiskoho Soiuzu. Analitychna zapyska BAU no. 14” [Analysis of Tariff Formation in the District Heating Sector of the Countries of the European Union. *BAU Analytical Note* no. 14]. Kyiv, 2016. <https://uabio.org/wp-content/uploads/2016/02/position-paper-uabio-14-ua.pdf>
- Kyzym, M. O., and Kotliarov, Ye. I. “Napriamky aktyvizatsii investytsiinoi diialnosti teplopостачalnykh pidpriemstv” [Directions of Activation of Investment Activity of Heat Supplying Enterprises]. *Biznes Inform*, no. 7 (2021): 76-83. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-7-76-83>
- Kyzym, M. O., Kotliarov, Ye. I., and Khaustova, V. Ye. “Analiz orhanizatsii tsentralizovanoho teplozabezpechennia velykykh naselenykh punktiv v Ukraini ta krainakh svitu” [Analyzing the Centralized Heat Provision of Large Localities in Ukraine and Countries of the World]. *Biznes Inform*, no. 9 (2021): 96-107. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-9-96-107>
- [Legal Act of Ukraine] (2000). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2017p#n8>
- [Legal Act of Ukraine] (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1120874-17#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615874-19#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2647874-20#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2524874-20#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2021-%D0%BF#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1085874-21#Text>
- Lukoshevichus, V., and Verring, L. “Regulyatornyye aspekty tsentralnogo otopleniya” [Regulatory Aspects of Central Heating]. INOGATE. 2011. http://www.inogate.org/documents/DH%20regulation_textbook_FINAL_RUS.pdf

"Posibnyk dlia Ukrainy. Transformatsiia systemy teplo-postachannia. Chastyna A: Tsili ta zahalni umovy" [Guide for Ukraine. Transformation of the Heat Supply System. Part A: Objectives and general conditions]. https://www.dena.de/fileadmin/dena/Publikationen/PDFs/2021/Handbuch_Kommunale_Waermewende_in_der_Ukraine_Teil_A.pdf

"Richnyi zvit Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання z rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh za 2020 r." [Annual Report of the National Commission Implementing State Regulation on Regulation in the Spheres of Energy

and Communal Services for 2020]. <https://www.nerc.gov.ua/?id=11895>

Teplozabezpechennia velykykh mist Ukrainy: potochnyi stan i napriamy modernizatsii [Heat Supply of Large Cities of Ukraine: Current State and Directions of Modernization]. Kharkiv: FOP Liburkina L. M., 2021.

"Zarubizhnyi dosvid rozvytku system tsentralizovanoho ta avtonomnoho teplo- ta elektropostachannia" [Foreign Experience in the Development of Centralized and Autonomous Heat and Power Supply Systems]. Kyiv, 2016. <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/5.-TSentralizovane-ta-avtonomne-teplozabezpechennya.pdf>